

BÁLINT PÉTER

*„Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok”**

Valójában már korábban kellett volna szólanom egy rendkívül jólelkű, figyelmes, rangjával és familiáris örökségével sosem kérkedő, a magyar virtust a maga módján értelmező, az ősi szokásokra büszke, ámde a hencegésre vagy hetvenkedésre egyszer sem hajló fiatalemberről, a mindmáig hű barátáról: Puky István öcsémuramról.

Határozottan emlékszem, hogy nem volt még szüreti idő, s az akadémiai esztendő sem kezdődött meg, amikor a pataki Kollégium boltíves bejárata alatt – épp a Bibliothécából jöttem hónom alá fogva némely könyveket –, belém botlott egy elegáns öltözetű, feszes pantallójú, sujtásos felöltőjű legény, s meglökött nagy igyekezetében. „Megkövetem kegyelmedet figyelmetlenségemért és szertelenségemért. Egyben ajánlom is magam: báró Puky István vagyok, itteni deák” –, hadarta, nehogy időm maradjon a jogos szidalomra. Ahogy ártatlan arckifejezésével gyorsan végigmért, szemét a rövidlátók módjára meresztve, szégyenlősen rebegette kérdését: „S hát kegyelmedben ugyan kit tisztelhetek? Kit kellene töredelmes bűnvallomással engesztelnem?” Lehorgasztottam a fejem, az utóbbi időben az effajta csipkelődő, mégis tisztelettudó deákos hang nagyon is hiányzott nekem, olyan volt fülemnek, mint a tikkasztó nyári melegben a tücsökgzene. „Csokonai vagyok, Vitéz is, még ha bizonyos szempontból le is vitézlettem. Jurátus volnék ettől az esztendőtől fogva, noha eleddig poétának hittem és vallottam magam, s büszke vagyok, hogy Földi tanítványa lehettem. Hallotta esetleg hírét a tudós elmének, öcsémuram?” –, de hiába tereltem volna el a szót személyemről és elhagyott hivatásomról, lelkesülten belecsimpaszkodott szavaimba, s nem hagyott békét. „Nemde, urambátyám, kegyelmed a híres debreceni poéta! Ha így vagyok, rögvest bocsásson is meg egy esméretlen hódolójának, aki Gáspár Pál zempléni főjegyzőtől hallott kegyelmed érkezéséről, s az alma materből való kiebrudaltatásának szomorú históriájáról!”

Hízalgés nélküli nyájassága, őszinte szókimondása és a vidéki nemesifjak szolid eleganciája, amely még a bálokban is mértéktartó tudott maradni, mintha a puritánok szellemében kerülte volna a fellengzős beszédet és az öltözködésbeli pipiskedést, a cicomát és hivalkodást, levett a lábamról. Javasoltam neki, ha és amennyiben meginvitál engem egy kitűnő borpincébe vagy csapszékbe egy pint

* Részlet a szerző első díjat nyert Csokonai regényes életrajzából.

jófajta tokaji borra, hajlok a felemásra sikeredett bemutatkozását elfelejteni. „Ha csak ezen múlik urambátyám szívének kiengesztelése és elnyerése, mindjárt az összes pataki pincébe meghívom egy-egy pint borra. De ha nem bánja az úr, előbb elküldöm a szállásra a legényt egy kevéske hazaiért, füstölt sonkáért és száraz kolbászért, nehogy belemerülve a borharapásba, idejekorán eljárjuk a verbunkost. Épp az imént érkeztem csak Patakra, s még ki sem csomagolhattam, úgy siettem Kövy professzor úrhoz, ezért hát magamhoz nem hívhatom urambátyámat, de arról biztosíthatom, olyan paprikás kolbászt, mint amelyet a mi tiszai hentesünk készít, nem evett mostanában.” S már intett is a kocsiban ülő idős legénynek, aki a tekintetes deák apjának szigorú intéséhez tartván magát, erősen tudakolta mielőtt hazafelé vette volna az irányt: „Hát a Kövy professzor úrral való találkozáját ugye nem felejt el megejteni a fiatalúr? Ezért vágattunk lóhalálában, hogy még a déli harangszó előtt érkezzünk!” Puky összevonta a szemöldökét, kimustrált obsitosok szoktak ily haragosan nézni a fogadóban a régi dicsőségüket kérdőre vonni merészlelő suhancokra, s mint aki restelli, hogy egy legény őt a kötelessége betartására emlékezteti, foghegyről vetette oda, némi komiszkodással a hangjában: „Eridj csak, Tódor, amíg a szállásomról jártadból visszaérsz, én a professzor úrnál levizitálok, és átadom neki apámuram levelét. S ha az urambátyám is hajlandó várni reám egy fertályórát, hogy az egymás egészségére és az én bocsánatom kiengesztelésére ihassunk, már sem jöttünk hiába. Érted, Tódor, no, eridj, ha mondom. Elhiheted, szenilis még nem vagyok, hogy feledjem küldetésem okát. Ebadtát neki!”

Olyan ellenvetést nem tűrő határozottsággal, mégsem sértőn, olyan eltanulhatatlanul egyszerű gesztusokkal, mégsem a céhmesterek vagy kalmárok kivagyiságát jelző fennhéjázással adta ki utasításait a legénynek, aki mellesleg az apja lehetett volna, hogy nem állhattam meg szó nélkül. „Ha kend, öcsémuram, ilyen karakánul és ékesszólón védi majd ügyfelét a bíróságon, nem sok pört fog elveszíteni!” Összecsapta két tenyerét s fennhangon válaszolt: „már csak az kéne, hogy úgy menjen minden, mint a karikacsapás! Hát nem tudja, kend, hogy a patvaristák az évekig elhúzódó perekből tartják fenn magukat, mégpedig nem is rosszul?” – s a jurátusok méltóságával húzta ki magát, háta mögött összekulcsolva két kezét, mint aki pontosan utánozni kívánja a fontosságuk tudatában öntelten pipiskedő ügyvédek tartását. Majd nagyot nevetett sikeres színjátékán, s elviharzott, annyit kiáltván még hátra nekem: „Várjon kegyelmed egy keveset, s hűséges társa hamarost itt terem!”

Az első borozást, az első esmérkedést újabb és újabb követte, s nem telt bele két hét, nem maradt semmi az otthonról hozott elemózsiából. Egyre mélyült a barátságunk, holott eleinte csak korrepetáltam őt latin és olasz nyelvbeli előrehaladásában, a literatúra és história, a természetrajz és filozófia befogadásában, mivel azonban úgynevezett publikus deák lévén egy módosabb gazda özvegyénél béreltek szállást néki, nem volt kivel megosztani gondjait és gondolatait. Már-

pedig tudvalévő dolog, deáknak nagyobb szüksége van egy értelmes társra, mint bárhány csitri szeretőre. Kellett Pukym mellé valaki, hogy rendszeresen és módszeresen felügyelje a tanulmányait, emellett társalogjon vele az értelme elé vont kérdésekről. Kövy professzor engem ajánlott a nagytiszteletű apja figyelmébe, s a fiatalabb Puky is sürgette beleegyezését, hogy magam is egy kevés jövedelemhez jussak, ne csak anyám szűkös segélyéből tengessem napjaimat. A háziasszonya főzött rá, s bizony estvéneként ott marasztottak engem is kosztosnak, s a konyhából mindenféle varázslatos ételeket hoztak elénk; még az alsóneműmet és ingemet is rendbe hozta, tisztította és vasalta a fáradhatatlan asszony, Puky barátoméval együtt, az ifjúúr költségén. Elfogadtam fiatal barátom segítségét, tudván, hogy eljön az idő, amikor meghálálhatom neki szíves gondoskodását, ha másként nem, hát újabb kölcsönkérésekkel és szívességekre buzdítással.

Délutánonként együtt sétálgattunk a Bodrog partján, s hogy meggyőződünk róla, nincs-e illetéktelen személy a közelünkben, Kazinczyról és fogva tartott rabtársairól váltottunk eszmét. Szerteágazó rokonsága és apja befolyásos eszmérősei révén friss híreket kapott a budai fogságának körülményeiről, s engem már az is megnyugtató, hogy kegyelemben részesítette a mesteremet a császárral, és nem oltották ki életét. Hónapok múltán merészelttem csak elmondani barátomnak, hogy magam is érintve voltam a Gorani-levél terjesztésében, sőt, Kazinczy-nak én küldtem belőle egy példányt, melyet valószínűleg elégetett, ezért nem gyanakodtak rám a titkosrendőrség kémei. Számára – miként korábban az én számomra is –, tiltott és veszélyes volta miatt tűnt izgalmas kalandnak a revolúcionalisták kátéinak és leveleinek küldözgetése, s a vélemény szabad áramoltatása. Valójában magam is csak a Vérmezőn fogtam föl, miképpen is végezhettem volna, ha nem vigyáz reám a Teremtő Isten, s a velem kapcsolatot tartók nem tüntetik el időben a rám utaló kényes és árulkodó nyomokat.

Egyedül Pukynak merészelttem megvallani egy hagymázás lázálmodat, melyben egy csuklyás alak megsúgta, hogy a korán felszámolt titkos társaságok vesztét és végzetét ugyanaz a személy okozta, mint aki szervezni kezdte: vagyis maga Martinovics apát. Felvázoltam azt a másik szörnyűséges látomásomat is, miszerint az oly sok tudós társaságban dédelgetett, Lembergben tudós professzori pályát betöltő apát, hogy a császártól kegydíjat és nyugdíjat vagy valamiféle jól jövedelmező egyházi birtokot kapjon, talán saját kényelme és bírvágya kielégítése okán, esetleg gyávaságból vagy túlzott lojalitásból, szép sorban küldi följelentő leveleit legjobb barátairól és tudós társairól a titkos rendőrség főnökének. A szerencsétlen megvádoltak (akik még abban a boldog hiszemben szervezik társaikat, hogy a legnagyobb titokban, a legnagyobb körültekintéssel végzik feladatukat, lótnak s futnak a becses nemzeti eszme valóra váltása érdekében) már rég egy rémséges szörny: a titkos rendőri hálózat foglyai, s csak idő kérdése, hogy mikor csap le rájuk a hóhér bárdja. Ki tudja, nem estem-e én magam is e szármalmas be-súgó áldozatául, hogy nem okozta-e kicsapatásomat egy ártalmas megjegyzés, hi-

szen Domokos Lajos bíró uramat és fiát is többször följelentették. „Talán képzeldsz, barátom, talán megviselték idegeidet a történetek, hiszem, hogy mégsem oly romlott a nemzet meghatározó értelmiségének színe-java, hogy a mások feljelentéséből, ellehetetlenítéséből, elveszejtéséből kovácsoljon erényt és előnyt a maga számára. A despotáink ennyire nem ronthaták meg erkölcsünket, hogy magunk ássuk meg saját sírunkat! Mily közönséges volna tudni, hogy már senki-ben sem bízatsz meg, vagy egy nap arra kellene ébredned, barátom, hogy a föl-jelentő jegyzeteimmel ártottam neked!” Magam is úgy véltem, hogy a legkiválóbb elme, a mégoly híres tudós professzor, az elismert poéta egyaránt tartozik az emberiségnek, a nemzetnek, a felvilágosult eszméknek annyival, hogy a saját kínjai-tól és a szigorú fogházbüntetéstől való megmenekedése árán sem vállal alantas együttműködést a titkos rendőrséggel. „Maglehet, barátom, hogy a történetek megviselték az idegeimet és Kazinczy rabtársának képzelve magam, hagymázás lázalmok gyötörnek csupán. De a kisördög nem hagy nyugodni, merthogy valakik mégiscsak feladták a társaság vezetőit, lebuktatták nemzetünk fiainak krémjét. Az értelem és a becsület, tudod, nem mindenki-ben jut fölül, egy tál lencséért, jö-vedelmező egyházi birtokért, sokan eladnák még tulajdon szüleiket, esetleg még gyermekeiket is.” Magam is úgy véltem az emberi szabadság dédelgetett álmát árulja el saját despotikus elnyomóinak és cinikus foglárainak az, aki a szabadság szent ügyéért, a társadalmi egyenlőség eszméjéért küzdőket feladja.

S egy másik megfejtésre váró látomásomról is beszámoltam Pukynak a Bodrog partján sétáltunkban. Álmomban a parton sétáltunk, s egyszeriben arra let-tünk figyelmesek, hogy a sebes folyam sodrásába került egy uszadékfa, amelyen mezítelen női holttest akadt fönt, e tetemen átvérzett fehér gyolcsruha volt szer-teszagatva. Bajosan lett volna eldönthető, hogy öngyilkos lett-e a nő, avagy ál-dozata valamely bectelen ember gyilkos ösztönének. Mindenesetre fiatalságá-nak és hervadtságának az ellentéte megdobogtatta a szívünket. S nem messze tőlünk, az álomban sétálóktól, egy másik fiatal cselédlányt is láttunk a folyó lapos martjánál térdig gázolva a vízben, s felhajtott szoknyája alól elővillanó combját a víz habjai és két puha tenyere mosták.

*

El ne feledjem megörökíteni a legemlékezetesebb napjaimat, miket Istvánnal és bájos kis feleségével, Darvas Annával töltöttem Ongán, az Úr 1801.-dik eszten-dejének szüretkor. A Szerencs, Miskolc és Felsőzsolca érintésével megközelít-hető ongai kúriába hívtak meg vizitációba, részben hogy szülei személyesen is megismerjenek, részben hogy barátságunknak áldozhassuk minden pillanatun-kat. Talán az idősebb báró úr is úgy vélekedett, mint én, hogy a szerteszabdalta-tott honban, az idegen ajkúak és talpnyalók uralkodásának idején, a besúgástól és fővesztéstől rettegés napjaiban a barátság az egyetlen szent dolog, amiért ér-deemes még áldozatot hozni, s ami lehetőséget teremt arra, hogy a bajba jutotta-kon honfíui kötelességből és felebaráti szeretetből segíteni lehessen. Megvallom

jól esett tudni, hogy az arisztokrácia és a kisenemesség soraiban nem mindenki viseltet közönyösen a despotai rémuralomban alétan leledző hon ügyei eránt; nem feltétlenül önös érdekeit tartja szem előtt, nem nézi cselédnek az alacsonyabb származású, mondjuk polgári születésű tanítót vagy névtelen poétát, mint amilyen én magam is vagyok.

A tágasabb Puky-famíliában akadtak jobb módúak is, de elszegényedett rokonok is, ez utóbbiak közül néhányan állandó vendégnek számítottak az ongai kúriában, akkor is, ha a háziak a tiszai, vagy miskolci házban tartózkodtak. Olykor bajosan tudtam volna azonosítani egy-egy különös figurát, amelyik hol a nappali szálában vagy társalgóban, hol a konyhában vagy a fedett teraszon, hol az istállóban vagy filagórában tűnt föl, s köszöntött kellő tisztelettel, akárha én volnék a házitanító, akinek kijár a megbecsülés.

Láttam már életemben sok léhűtőt és mások nyakán élösködőt, de oly' kifinomult érzéssel magukat nélkülözhetetlennek beállító alakokat, mint ezek voltak, akik mindig készen álltak egy-egy jó tanácsot adni a házigazdáknak, lett legyen szó földművelésről, cselédválasztásról, lekvárbefőzésről vagy a lyukas zokni foltozásáról, még nem volt módomban látni. A beteg nagymamára két hirtelenjében előkerült tánti felügyelt; nem keresztezték egymás számításait, felváltva ültek a beteg ágya mellett és idézték a mámi elé tovatűnt ifjúságának boldog éveit. S természetesen úgy gondolkodtak, ha már egyszer a falusi felcser útmutatásait követve, odaadóbban gondozták a beteget bármelyik haszonleső és patikáriusokkal összejátszó babaasszonynál, megszolgálták bőséges táplálékukat; ettek is két ember helyett, mert félték az éhhaláltól és attól, hogy idejekorán elveszítik az életerejüket.

Egy hajdanán, ki tudja melyik ütközetben megsérült katonatiszt nagybácsi is iparkodott meghúzni magát az oldalsó szárny egyik szobájában; ha az ember szembetalálkozott vele, a fejével biccentett, mintha neheze esne kibökní egy „adjonistent”. Haragban állt a világgal, mert hogy eljárt felette az idő, bajusza megfakult, fogai elszuvasodtak, úgyhogy jó paraszt szokás szerint a csibukban maradt dohányparazsat tömte a lyukba fájdalomcsillapítóként. Néha hangosan pörölt Tódorral az istállóban, a lovak csutakolásának és abraolásának módját helytelenítette; a kefével teendő mozdulatok irányát és sebességét mutatta meg a legénynek, akit nemes egyszerűséggel csak „fiamnak” szólított. Az idős parasztemberbe több ész szorult annál, semhogy vitába keveredjen a kimustrált lovasági tiszttel, elengedte a füle mögött a feddő szavait, tudván, úgy sem lesz következménye fenyegetőzésének, hiába is panasolja be az úrnál trehánytsága miatt. Néha naphosszat járta a környező vidéket, a szántóföldeket és erdőket, s ha úgy vélte, látja valaki, kihúzta magát, egyenes derékkal haladt az útján, egyébként hajlamos volt a hátát meggömbíteni a fáradságtól.

A testes, ingadozva járó, harsány nevetésű s kiváló ételeket készítő házvezetőnő hamar megkedvelt engem is, mivel mindenkoron tisztelettel beszéltem az

asszonyokkal, mindegy volt nekem, hogy cseléd vagy előkelő származású volt. Rend és tisztaság honolt birodalmában: a konyhában, s persze a házban is mindenütt; kötéynén sosem láttam pecsétet vagy zsírfoltot, nem úgy, mint a Szilágyi professzor babájáén, a szutykos és hájas Somogyinéén. Szava járása volt, „nem az egereket, hanem az urakat kell etetni!”, s ha kenyérmorzsát vagy más ételmareadékot talált, megfedtte a cselédlányt. Egy pirospozsgás, darázsderekű, faros és melles, ám a bal lábára feltűnően bicegő s mulatságos palóc tájszólással beszélőt cselédlány szolgált mellette, s ha bosszantani akarta felügyelőjét, illetlenül mórirkálni kezdte magát a vendégek előtt. Rá is szólt a házvezetőnő néha: „Ne ríszáld a farod, te Jelenka, mert a csődör bele talál harapni, oszt úgy maradsz, csúfságban! A fiatal urakat pedig ne szédítsd, mert a fattyút senki sem szereti!” Jelenka kiöltötte a nyelvét, mint aki a szidalmazást ekként honorálja, s csak azért is illegette-billegette magát, és a kertben csipogó verebek és rigók tollászzkodását utánozta. E színpadias páváskodásával akarta a nála idősebb asszony tudtára adni, hogy nem eszik azért oly forrón a kását, miként a rigorózus, férfi ölelését mellőző vénlányok hiszik. A két nő zsémbelődésének és örökös súrlódásának csöndes szemléelője volt Tódor, a mindenes legény: olykor kocsis és ügyintéző, máskor piaci beszerző és levélhordár, megint máskor a mesterek felvigyázója és a béresek élelmezője. A nagyobb familiáris összejöveteleken vagy ünnepnapokon még egy főzőasszonyt hívtak, hogy elegen legyenek a konyhában, esetleg valamelyik szomszéd nagyobbacska lánya segített felszolgálni az étkeket és elmosogatni a tányérokat, zsíros tálakat, lábasokat.

A kúria mögött, az udvar hátsó részében, takaros istállóban hat lovat gondozott Tódor, s árván maradt unokája; a két almásderest a fedett batár elé fogták szokás szerint, ha valamely hivatalos ügyben Miskolcra vagy a környező falvak egyikébe kellett vinni a tekintetes Puky urat, bálba szállítani a familia farsangi vagy szüreti mulatságban részt venni vágó tagjait. Három gyönyörű, széles tomporú, izmos lábú, vörösbarna kancát és egy nyughatatlan fekete csődört tartottak egymástól elkerítve, nehogy kárt tegyen egyik a másikban. István és én a kancákat nyergeltük fel, ha a környező dombokra és erdőbe lovagoltunk ki; az enyém volt a legidősebb kanca, szelíd és megbízható fajta, amelyik nem rángatta a fejét, az első szóra vagy kantárjelre végre hajtotta az utasítást, s akkor sem vágatott volna sokáig, ha erőst pálcázom. A csődörre egyikünk sem merészkedett fölülni, még az istállóban sem; egyedül Tódor – aki csikós is volt hajdanán – merészelt alaposan meghajtani és lefárasztani az őserővel bíró lovat, amelynek ellenkezés esetén megmorzsolta a fülét vagy az orrára koppintott finoman, jelezvén, hogy ki az úr kettejük közül. Nem vagyok valami fényes lovas, a cirkuszban sem vinném sokra, mint a pomádés műlovarnök. Mutatványokra sem vállalkoztam az öreg kancámmal, ellenben megfogadtam Istvánom tanácsát: egyenes derékkal ültem a lovon, felhúzott lábbal, nem vertem Csillagot az ostorral, még csak a szügyét sem rugdostam csizmámmal, hagytam, hogy a jótét lélek kedve szerint

vigyen, hol sétagaloppban, hol csak járásban. „Azt hittem, az alföldiek mind úgy lovagolnak, mint a betyárok, szőrén ülve meg a lovat és szélsebesen vágtaözva. De látom Mihályom, biztosabban és gyorsabban jársz az apostolok lován, mint a Csillag hátán.”

A bájos Anna egyik vendégségben lévő kuzinja, akit talán szórakoztatásomra csaltak ide a városból, amúgy asszonyi módra ült a ló nyergében, de oly fékezhetetlenül lovagolt, kidőlt fákat és földből kifordult gyökereket átugratva, rókákat és nyulakat szalasztó agarai után eredve, hogy szégyenkeztem mellette; le sem tagadhatta volna, hogy lovas nemzetségből származik. Éppily villámgyorsan, ujjait fürgén tornáztatva és mély átéltséggel klavírozott, Mozartot és Bachot egyaránt, s persze bizonyos népdalokat is, melyeket kifejezetten az én kérésemre játszott. A magam részéről csodáltam, s mivel némiképp értek a muzsikáláshoz és dalénekléshez, mindenféle dicséretekkel és buzdításokkal halmoztam el ezt az élénk lányt, aki nem számított jó partinak apja eladósodása és birtokaik elvesztése óta. Égszínkék tüll ruhája, melyet bimbózó melle alatt kötött meg barackvirág színű szalaggal, kontyba rakott és oldalt lokniba csavart szőke haja, enyhén festett érzéki ajaka, dús szemöldöke egyfajta szerelmi hévtől izzó görög istennő alakját idézte elém.

Am, valahányszor reája gondoltam lefekvéshez visszavonulásom után, s kezdem volna epedezni, sóvárogni eránta, a tükörből visszanéző arcmásom ragyásága, tömpe orrom formátlansága, erősen kopott öltözékem s vagyonom, mely szűk bugyellárisomban elért, rögvest emlékeztetett arra, hogy bármily szegény is e Darvas-kuzin, mégsem nekem szánták nőül, hiába is iparkodik összehozni bennünket az ifjú pár. Igaz, a szemtelen kis szőszke nem is buzdított, inkább magam buzdultam föl képzeletem fékezhetetlensége okán. Jóságos volt velem, mint egy angyal, s még csak azt sem mondhatnám, hogy számításból vagy hízelkedésből igyekezett jónak mutatkozni. Természetes adottsága volt a jóság és szelidség, amely erények még a kálvinisták közt sem adatik meg minden lánynak. Egyébként is, megfigyeltem, hogy az előkelő származásuk ellenére hozománnyal alig rendelkező lányok, kik be kell ériék egy városi patvaristával, egy gazdagabb faluban állást nyert tanítóval, Uram bocsá' akár egy zsíros parókián szolgáló pappal is olykor, sokkal természetesebben viselkednek, mint a törekvésből és bírvágyból házasodni akaró társnőik. Incselkedett, persze hogy próbálgatta karmait, mint a kiscica a hímzett párna öltéseit kapirgálva; kötekedett, ahogy az idősebb bátytal szoktak a kishúgok, mert tudják, hogy koruknál fogva védelmet élveznek; tréfálkozott, de nem megalázón, bántón mutatott rá a másik gyengeségére vagy hibájára, hanem szellemi képességeit fitogtatta előttünk, tanult úrfiak előtt. Ilyenkor magamról és státusomról megfeledkezve doromboltam neki; kezével tapsikolt örömeiben, hogy engedelmeskedem neki, s talán nem is sejdítette, mily' eszeveszetten vágytam ölébe hajtani a fejem, hogy simogasson, becézzen. Néha gonoszkodott a káromra, s ha ábrázatomat búsulni látta, ábrándos természetemet

és töprengésre való hajlandóságomat korholta. „A fene sok filozofálás és merengés emészti el kegyelmed kedvét. Inkább énekelje el az apám nótáját, azt, hogy nem élhetek muzsikaszó nélkül. Istenem, milyen szenvedélyesen és mély átéléssel tudta szegény papácska énekelni ezt a nótát nekem, még azután is, hogy elkártyázta mindenünket.” S hogy rápirítsak, a magam nótáját fújtam neki: „Titkon szeretőt tartani, bajos azt elfelejteni, már ezután olyat szeress, akit könnyen eléfelejtessz” – s olyan szomorúan néztem csillag szemébe, mint ahogy a legényektől láttam a farsangi bálokban. Mutatóujjával fenyegetett meg, mintha ugyan a szavamat adtam volna és hűséget esküdtem volna neki, majd durcásan sarkon fordult s magamra hagyott.

Jelenka, a kikapós és tüzes vérű tót lány, mintha megérezte volna, mi hiányzik nekem lefekvéskor. Egyszer váratlanul toppant be a szobámba egy findzsa teát, tányéron áfonya lekvárt és frissen köpült vajot hozott kaláccsal, s hogy a gazdák már nem tartottak igényt a szolgálataira, s lefeküdtek a távoli hálóban, az én vágyaimat igyekezett szolgálni. Az ágyamon heverészve olvastam, az éjjeli lámpa fénye világított csupán, úgyhogy alig is láttam, mihez készülődik a váratlan jövevény. A félhomályban elébem állt, hófehér réklíjét kigombolta, s két tenyerébe fogta élettől duzzadó mellét, simogatta veres bimbóját, hogy kedvet kapjak játszani vele. Mozdulatlanul feküdtem, egészen megbotránkozva ettől a mutogatástól (a váradi fürdőben magukat kúráló férjes asszonyok szoktak ilyen cemende módra viselkedni fiatal szeretőjükkal, gárdatisztekkel vagy fiatal jurátusokkal, ahogy erről maga Kazinczy is beszámolt Dienes öccse és a híres kurtizán: Klobusiczkyné viszonyát ecsetelve). S persze megijedtem annak a lehetőségétől is, hogy gazdaasszonyom, Anna, esetleg az ágyamban találja cselédlányát, aminek okán nevetlenséggel és hálátlansággal vádolhatna meg engem, aki otrombán visszaél a vendéglátók bizalmával. Szoknyájából kilépett Jelenka, s hagyta, hogy pendelye is a földre hulljon, és mezítelenül odakucorodott hozzám. Rafinált játékba kezdett a kis perszóna, csuklómát erőteljesen átfogva, kezemet a mellére helyezte, majd a csípőjére vonta, s úgy irányította kezem mozgását, hogy kedvére simogassam vele a testét, s halkán pihegve biztatott: „Ne féljen a fiatalúr, tudom, hogy szeretik az efféle bolondságot. A Csáky gróf úr is velem töltötte hamar kihunyó szenvedélyét, a feleségét, azt a hájas szukat pedig fiatalurakra hagyta, hágják csak helyette is. Hasogatta is az egyik szepességi legény rendesen, míg a sokak által nevetségessé vált gróf ki nem tette a fiatalurat a házából. Vegye csak el deák úr, ami a magáé, vegye bátran és mohón, nem sajnálom. Virágozzon a vesszeje és teljék benne az én kedélyem, meglátja, mily csuda dolgokat művelünk mi ketten!”

Ugyanazt a zsongást és szédelgést éreztem a fejemben, véremben, mint Pálóczi barátom birtokán, amikor először vett le a lábamról pajzánságával az a testes bajor cselédlány, aki szerelemben való tapasztaltságával feledtetni tudta velem azt az iszonyatos fájdalmat, melyet a merevedéskor éreztem a gyermek-

korból visszamaradt fitymaszúkület miatt. Jelenka megszabadított nadrágomtól, s oly jártasságot mutatott a lovaglásban, a nyeregben való ide-oda ficáncolásban, hogy a vánkost kellett a szájamra szorítani, hogy lihegésemmel zajt ne csapjak, s gazdáimat fel ne ijesszem szörnyűséges horkantásaimmal. S hogy lábának sántasága nem akadályozta mozgásában, elemében volt, addig höcögötte magát, míg el nem készültem az erőmmel; hogy nem mozdultam, csak mereven elnyúltam helyemen, rám hasalt, keblével simogatta az enyémet, s mivel patakozott rólunk a veríték, savanykás testszaga volt az utolsó emlék, amire eszméletvesztésem előttről megmaradt.

Ha kis kuzinnal kettesben voltunk az ebédlőben, magam is a klavír elé ültem, s vagy az alföldi pór nép közt tanult dalokat adtam elő, vagy az évszázados zsolttárokot abban az értelmezésben, ahogy Maróthi óta divatban volt nálunk. Estve, a megrakott kandalló előtt időztünk, hatalmas bőr fotójökben ültünk mi férfiak, Anna és a kis kuzin a csergével takart szofán dőltek el kényelmesen, akár a római arisztokrata hölgyek, s kérésükre a verseimet és általam fordított poémákat olvastam föl, mint a hálás közönségnek, melyhez időnként egy el-elbóbiskoló tánti, pipázgatásba feledkezett agglegény is csatlakozott. A tűztérben pattogva égő tölgyhasábok és a méhviasz gyertya édeskés illata, a pipadohány vagy szivar füstje, s mindemellett a szűrt fénytől falra vetődő árnyékunk imbolygása és hangom dallamos ívelése együttesen olyasfajta hangulatot árasztott a szálában, mintha egy titkos társaság szeánszára jöttünk volna össze asztalt táncoltatni egy falusi kúriában.

Az idősebb Puky báró úrral gyakorta cseréltünk eszmét a megyei közgyűlésben vitt politikáról, József császár rendelkezéseiről, melyek látszatra még nekünk, reformált hitűeknek is kedveztek, sőt, a Mária-Terézia-féle erőszakossággal szemben egyfajta visszakozást jelentettek, de az erőszakos germanizálásról és centralizálásról le nem mondtak. Az öregúr konzervatív volt, jó hazafiként mérhetetlenül gyűlölte a császárt, udvarával és kancellárjaival, zsidó bankáraival és adószedőivel együtt. Ha az Ausztriában és Stájerországban töltött katonasági esztendőik szóba kerültek közöttünk, egyedül a frissen csapolt söröket és ringó mellű fogadóslányokat emlegette szívesen, cinkosan kacsintva rám. Ám a bizánci jellegű ravasz és kétszínű politizálást, az osztrák vagy cseh tisztek gőgösségét, leereszkedő modorát, érzéketlenségét kifejezetten megvetette. Nem is olvasott, azóta sem, német nyelvű újságot, sem könyvet, mióta hazatért és letelepedett a birtokon. István barátom-öcsém hallgatott bennünket, el-elmélázott, mint aki nagyon messzire jár ezektől a gondoktól, s nógatásunkra sem keveredett vitába, ha velünk volt hitvese és a kis kuzin is, inkább kártyázott, esetleg sakkozott velük, s eközben pohárka tokajjival koccintottak. Előfordult, hogy a békák kuruttyolásától hangos tájat szemlélve, hangosan nevetgéltek azon, hogy István mily komikusan

ejtette ki a béka régies alakját őrző *unga* szót, amelyből a falu nevét eredeztették sokan.

A fiatalság – bátran mondhatom a nálam akárcsak egy-két esztendővel fiatalabbakról is e jelzőt, hiszen kicsapatásom után éveket öregedtem lelkemben – egyébként is zavarban volt, miként is viselkedjen a Martinovics nyakazása és Kazinczyék bebörtönöztetése óta. Magukban forrongtak, heveskedtek, szájaltak, elszántabb hazafiúk voltak a párizsi népfelkelőknél, legszívesebben mégis az európai divat szerint öltöztek és viselkedtek volna. Talán szalonokban gyülekeznek, hogy pasztisokat és pamfleteket olvassanak fel, vagy Voltaire valamelyik uralkodóhoz írott levelét, klavírozásban gyakorolják magukat vagy kamarazenét játszanak, a tudományról és csillagászatról vitáznak, ha nálunk is léteznek olyan arisztokrata szalonok, mint Francia- vagy Poroszországban. Sajnálatos mód nem léteztek, s nem léteznek ma sem, hiába is sürgette Kármán a pesti literátoroknál és arisztokratáknál ily' társaságok szervezését. A fiatalság jobbik fele falta a rebellis eszméket, de Batsányi, Bessenyei helyett Gyöngyössyt és Rádayt olvasta, esetleg a kollégiumi kötelességnek számító Horatius és Ovidius gyöngye magyaráításait. A legtöbb kúriában pipatórium volt: szebbnél szebb és értékes cserépipákkal büszkélkedhetett a háziúr, vagy lenyűgöző sétapálca- és vadászpuskagyűjteménye vonta magára a vendég figyelmét. De a Bibliothéca oly szegény volt remekművekben, mint a templom egere, inkább csak kalendáriumokból, az ősöktől örökölt Szentírásból és kopott Gradualéból számláltatott össze állományát.

*

Patak eránti vonzalmamnak és múlhatatlan szeretetemnek másik oka is volt; az 1801.-dik esztendő nyarának derekán szabadult munkácsi börtönéből Kazinczy, s miután Pukyval és Ragályi Gedeonnal az aggteleki barlangot meglátogattuk, s néhány napot az ongai birtokon töltöttem, felajzott lélekkel siettem a mesterhez, tiszteletemet tenni regmeci birtokán. Szótlanul ölelt keblére a várbörtönök levegőtlen pincecelláiban elgyötört, férfikora legszebb éveitől s poétai törekvéseinek oly sok reményétől megfosztott, ám méltóságát és életsóvárgását mégis megőrző férfi, s amikor gyermeki módon hálálkodni kezdtem volna, hogy letartóztatása és faggatása idején konok hallgatásával megkímélt a fogságtól, szájamra tapasztotta a kezét. „Talán ki sem bírta volna az örökös zaklatást, háborgatást, éheztetést, a nyirkos pince sötétjében való sínylődést, a naptalan egyhangúságot, fiatal barátom. Az oly lelkes és elszánt fiatal emberek, mint kegyelmed is, elébb hitüket és reményüket veszítették, majd méltóságuk és józan értelmük hagyta cserben őket, szomorúan és kilátástalanul küzdöttek az Éj árnyaival és saját daimonjaikkal. Hígye meg, barátom, ami kényelmes otthonunkból, szeretteink köréből hősiesnek és példamutatónak látszik, nagyon is nyomorúságos, kedvet lohasztó és dicsőtelen a valóságban. Egyetlen emelkedett lélek sem tudja, még elképzelni sem, mily felemás érzemények kavargtak bennem, amikor egyik börtönömből a másikba kísérésem alkalmával írtam e verssorokat:

*Mint egy nyíl fut el itt part, fenyves, völgy, hegy előttünk,
S ily hamar a gondok szírtfoka messzemaradt.
Jaj, de hol a haza még? hol még Tokaj? hol vagyon a domb,
Mely a régen várt számkilököttnek örül?
Told sebesen ladikunkat, o Inn, míg a szelek atyja,
S Cyprus s Lédának két fia révbe viszik.*

A képzelet gyakorta megcsalja az embert, igaz, e csalások nélkül, elviselhetetlen volna a bizonytalanságba vesző jövő. Képzeletemet és memóriámat fogságom történetének írásával és rögzítésével tornáztattam naponta. Olykor magam elé vizionáltam regmeci házamat, széphalmi parkomat, a tokaji lankákon virágzó vesszőimet, testvéremet és anyámat. Máskor meg verseket mondtam fennhangan, latin és német nyelven, s elmosolyodtam, ha egy patkány csodálkozva állt meg szalmazsákom előtt, mint aki érti szavaimat”.

Eladdig bele sem gondoltam, hogy én, aki még a konviktusbeli kötöttségeket sem viseltem egykönnyen, tudóm gyöngesége miatt elmondhatatlanul sokat szenvedtem, pennám nélkül el sem bírtam volna képzelni az életemet, hogyan is lettem volna képes túlélni a rabságot, a szabad levegőtől megfosztottságot. Ahogy ültem a tágas és megannyi szemet gyönyörködtető szoborral, metszettel, festménnyel, bőrkötésű kötetekkel, pipatóriummal és kardokkal ékesített könyvtárszobájában, szemközt vele egy bőrfotóiban, s hallgattam fogságának sebtében összefoglalt történetét, társai kínjának és édesanyja gondoskodásának megannyi részletét, hálát adtam az Úrnak, hogy csak annyi megpróbáltatásban részesített, mint amennyi osztályrészemül jutott. Hozsánna az ily tiszta léleknek és tökéletes barátnak, aki börtönből való szabadulását követően, oly sok más vesződése ellenére is tájékozódott sorsom alakulása felől, s tudta igaztalan kicsapatásom hírért, Dunán-túli kóborlásom hiábavalóságát, s Pálóczi Horváthtal folytatott népdalgyűjtésem sikerességét. Hozsánna! Saját magáról elterelvén a szót (mint aki ebben az elhárításban az emlékek újra felidézésének keserűségétől és fájalmától kíván szabadulni), engem faggatott kollégiumi ügyem lefolyásáról, mely azért is érdekelte, merthogy nála pontosabban senki sem tudhatta, hogy miféle összeesküvésben és milyen mértékig voltam érintve, mivel magam küldtem el neki Martinovics felségsértő levelét, és a legmeghittebb viszonyt ápoltam Fodor Gerzonnal, egykori tanítómmal, akit le is tartóztattak. Védőügyvédjük révén, aki debreceni kötődéssel rendelkezett, értesülhetett büntetésem mibenlétéről, s arról, hogy a megrettent kollégiumi professzorok nyomására és a városi előljárók gyáva árulásának következtében fogatosított ítélet koldusbotra juttatott.

Megvallottam, hogy kicsapatásom után egy darab ideig még szülőtte-városomban igyekeztem menedéket találni a rendőrkopók zaklatása és az esetleges letartóztatásom elől, ám sorsomban jelentős változást nem látván, kénytelen voltam számba venni, hogy mihez is foghatnék. Pestre nem mehettam, mert Dugonics népszerűsége ellenére sem látott volna szívesen egy rebellis és elcsapott

deákat; Schedius, hiába is írtam neki meleg hangú levelet, melyben esztétikai könyveket kértem tőle, s tanácsokat is arra nézvést, hogy nem tanulhatnék-e tovább az egyetemen, nem tudna-e tanítói vagy korrepetitori állást szerezni, hogy költségeim terhét levegyem anyámról, semmi jóval nem kecsegtetett. A nemes pártfogók vidéki birtokaikra húzódtak vissza, legalábbis arra az időre, míg a vihar elcsitul, a császár haragja fölenged, s nem remélhettem tőlük még átmenetileg sem titkári, házitanítói vagy bárminémű posztot, melyből megélhetésemet biztosíthattam volna. „Jól tette hát, kedves barátom, hogy Patakra jött, s adjon hálát Kövy professzor úrnak, hogy nem engedte elkallódní, a kicsiny, de annál lelkesebb nyájba befogadta, s nem kellett anyja nyakán élósködni. S higgye meg, akkor sem volt egészen tudatlan szándéka felől, amikor ajánlását kérte Lőcsére. Megadta, még hozzá a legőszintébb ajánló szavakkal a támogatását, hogy jövőjét formálja. De azt is tudta, hogy mivel elmúltak a vészterhes napok, s bátran keresheti pártfogói kegyét, fittyet hány német nyelvleckékre, Lőcsére vagy Késmárkra, a széppességi városokra, kegyelmed egyenesen oda megy, ahol poétai sikerét veheti.”

Verseket mutattam neki, anakreoni dalokat: a szerelemről és örömről, a borról és természetéről, a megnyugodott életről és barátokról, melyekben sem fajtalanság, sem részegítő indulat nem volt, mindössze nyájas enyelgés, bájos szépelgések és festő leírás, népies játszadozás és epikureusi bölcselkedés érhető tetten. Némelyek tagadhatatlanul elnyerték tetszését, némelyek hallatán összevonta homlokát és elnézett felettem a távolba, ki tudja miféle dolgot citálva szeme vagy emlékezte elé. Vigjátékaim részbeni felolvasásuk nyomán sem arattak sikert nála, azt hiszem szabadosságuk és kíméletlen iróniájuk, vagy talán az általa malackodásnak és donjuani érintésőrületben fogant kéjsóvárgásnak mondott pajzansága, asszonycsúfolása okán – ami egyébként a népi farsangi játékokat is jellemzi –. Mintha kifinomult ízlése és kedélye ellen való lett volna az efféle stílus, parodizálás, s diákos csínytevés helyett fennköltebb témákat és megoldásokat látott volna szívesebben tőlem. Ez a takargatni cseppet sem vágyott fanyalgás, Kleisttel való példálózás sem szegte kedvemet tanácsai megfogadásától, a vele való együttlételetől, hiába is iparkodtak összeugrasztani vele egynémelyek. Megtanultam a maguk helyén kezelni ítéleteit, nem szándékoztam nagyobb feneket keríteni csípős, kellemetlenkedő, olykor kioktató és kisszerű megjegyzéseinek sem, melyek részben engem pellengéreztek ki, részben őt magát mutatták meg.

A magam részéről mindenek előtt hálát tápláltam irányába:

*Kazinczy! Földy! kik belőlem
Már már poétát tettetek,
Kérlek vegyétek el ma tőlem
Mit rég megérdemlettetek.
Csekély ugyan, csekély ajándék;
De tegye a baráti szándék
Naggyá előttetek!*

*

Ilyen állapotok közt reménykedtem abban, hogy hátrahagyván a deáki életet, pártfogókat találhatok, akik jó szívvvel és nagyvonalúan egyengetik a poétai törekvéseimet és opusaim napvilágra kerülését. E reményeim arra ösztönöztek, hogy újfent odébb álljak, s nem látván más lehetőséget Kövy professzor gyám-sága alól menekülni, kegyes hazugsághoz folyamodtam, tudniillik azt találtam ki, hogy a német nyelvben való tökéletesedésem érdekében Lőcsére megyek, miként más deákok is szoktak oda, vagy Iglóra és Késmárkra kimenni egy kis gyakorlás céljából. Kértem hát tőle egy ajánlólevelet, s búcsút mondtam Pataknak. Nem a kicsiny Bodrog-pari várossal, a kollégiumi élet egyhangúságával, a méltó szellemi társak kicsiny táborával volt bajom, bár a jurátussághoz egyre kevésbé fűlött a fogam s örömet sem leltem a pörösködésben, annál többet a borpincék látogatásában és néhány meghitt barátommal a magyar história tanulmányozásában, mégis hiányzott valami. Éppen az hiányzott, amiért Debrecent is otthagytam: poétaságomat óhajtottam szabadon vállalni, verseim kiadásához nélkülözhetetlen pártfogókra akartam bukkanni, s hadd mondok ki bátran, hiányzott a hírnév és a siker is, mely egy fiatalembernek elengedhetetlenül szükséges, nehogy feleslegesnek vagy halálra ítéltnek érezze magát.

Eszem ágában sem volt Lőcsére menni! Ugyan mi dolgom lett volna ott? A német nyelvtudásomat pallérozni később is ráérek, gondoltam akkoriban, s hírére véve, hogy a nemesség színe-java Pozsonyba készül a Diétára, magam is a legnagyobb magyar városba igyekeztem reményeimet valóra váltani.

